

نامناسب بهره‌برداری دام، عامل مهمتری در تخریب مراتع بیان کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی: منابع طبیعی، مسایل اقتصادی و اجتماعی، تخریب مراتع.

مقدمه

بهره‌برداری از طبیعت از بدو خلقت بشر به طور مستمر صورت گرفته و تمدن‌های بزرگ در حاشیه منابع طبیعی برپا و قوام یافته است. بهره‌برداری انسان از طبیعت بخصوص در سده اخیر، تنش‌هایی را بر طبیعت وارد کرده که باعث تخریب منابع و برهم خوردن تعادل اکولوژیک شده است [۱۹]. مراتع با مساحت ۸۶/۱ میلیون هکتار با وضعیت کم تراکم (پوشش گیاهی ۵ تا ۲۵ درصد)، تراکم متوسط (۲۵ تا ۵۰ درصد) و متراکم (با میزان پوشش گیاهی بالای ۵۰ درصد) [۲]، دارای جایگاه و نقش اساسی در توسعه پایدار بوده و این موضوع، ضرورت برنامه‌ریزی برای مدیریت بهینه این منابع را مشخص می‌نماید. واقعیت‌های موجود در ایران بیانگر این مسئله است که مراتع در حال تخریب و ویرانی بوده و با شیوه‌های کنونی بهره‌برداری این روند همچنان ادامه خواهد داشت. در سال‌های اخیر سیل، آلودگی هوا، خشکسالی، فرسایش و کاهش سطح سفره‌های آب زیرزمینی از تبعات تخریب مراتع ایران گزارش شده است [۸]. مقابله با عوامل تخریب مراتع و تلاش در جهت احیاء آن گام اساسی در مدیریت پایدار آن است و علی‌رغم اقدامات انجام گرفته دولت برای کنترل عوامل تخریب، حفظ و احیاء منابع طبیعی، اثرات ناشی از تخریب همچنان به‌عنوان یک عامل محدودکننده رشد و توسعه کشور به حساب می‌آید. بیشتر تحقیقاتی که در ایران در مورد منابع طبیعی صورت گرفته، در برگیرنده مباحث فنی منابع طبیعی و عوامل تخریب بوده اما بسیاری از عوامل تخریب منابع طبیعی ریشه در مسائل اقتصادی و اجتماعی و وضعیت مدیریت منابع طبیعی دارد. به همین دلیل در سالیان اخیر توجه به مسائل اقتصادی - اجتماعی بیشتر شده است. بنابراین، شناخت دقیق مصادیق اقتصادی - اجتماعی و مدیریتی که باعث تخریب منابع طبیعی کشور می‌گردد، امری مهم و ضروری است. چنانچه مدیریت علمی و اصولی در ارتباط با این منابع صورت نگیرد، در چند دهه آینده تخریب منابع طبیعی کشور شدت بیشتری پیدا خواهد کرد، البته برای کنترل تخریب باید عوامل تأثیرگذار مانند عوامل فنی، فیزیکی و مهمتر از همه دخالت‌های

بررسی عوامل مؤثر بر تخریب حوزه‌های آبخیز از دیدگاه مدیران و متخصصان منابع طبیعی کشور

امیرحسین کاویانپور^۱، حسین بارانی، اردوان قربانی

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۱/۱۹ تاریخ پذیرش: ۹۴/۸/۲۴

چکیده

عوامل متعددی باعث تغییرات منفی در وضعیت کیفی و کمی منابع طبیعی شده که منجر به سیر نزولی پوشش گیاهی و تخریب شدید خاک می‌گردد. این امر در نهایت باعث کاهش درآمد بهره‌برداران، وقوع سیلاب‌های مخرب، مهاجرت روستاییان و عشایر به شهر می‌گردد. هدف این تحقیق بررسی عوامل مؤثر بر تخریب حوزه‌های آبخیز کشور بر پایه پرسشنامه کتبی و نظرات مدیران و کارشناسان (متخصصان) منابع طبیعی بوده است. جامعه آماری این تحقیق مدیران ادارات کل منابع طبیعی و کارشناسان منابع طبیعی به ترتیب ۲۱ و ۷۱ بوده و روش نمونه‌گیری به صورت احتمال از نوع تصادفی بوده است. برای بررسی اعتبار پرسشنامه از روش آلفای کربناخ استفاده شد. مقدار ضریب آلفای کربناخ برای این پرسشنامه به ترتیب برای مدیران ۰/۸۰ و برای کارشناسان برابر با ۰/۸۵ بوده است. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات، از نرم افزار SPSS نسخه ۱۶ استفاده گردید. مدیران معتقدند که زیادی دام با ۲۱۰ امتیاز، تخریب پوشش گیاهی با ۲۰۸، چرای سنگین با ۲۰۳، تبدیل کاربری مرتع با ۱۹۷ و چرای زودرس با ۱۷۶ امتیاز، مهمترین عوامل تخریب حوزه‌های آبخیز کشور بوده، ولی کارشناسان تبدیل کاربری مرتع را با ۹۶۳ امتیاز، چرای سنگین با ۸۸۸، تخریب پوشش گیاهی با ۸۱۹، زیادی دام با ۷۸۷ و چرای زودرس با ۷۶۰ امتیاز را از مهمترین عوامل تخریب بیان کرده‌اند. زیاد بودن امتیازات کسب شده هر عامل تخریب توسط کارشناسان، به دلیل بیشتر بودن جامعه آماری (۷۱ کارشناس در مقابل ۲۱ مدیرکل) میباشد. نتیجه‌گیری کلی دیدگاه‌های مدیران و کارشناسان اینگونه است که مدیران، مدیریت نادرست چرا و کارشناسان تبدیل کاربری مراتع را عامل اصلی تخریب مراتع حوزه‌های آبخیز کشور بیان کرده‌اند. همچنین هر دو گروه در بحث مدیریت نادرست چرا، تعداد نامناسب دام را نسبت به زمان

۱- نویسنده مسئول: Kavianpoor.a@gmail.com

انسانی تعیین و میزان تأثیر آن‌ها مشخص گردد. در ارتباط با عوامل مؤثر در تخریب منابع طبیعی تحقیقات نسبتاً زیادی توسط محققان مختلف انجام شده است که به تفصیل در جدول ۱ به آن‌ها اشاره شده است. بطور مثال، پابو^۱ [۲۳] کارشناس فائو عوامل مهم در تخریب مراتع ایران را زیادی تعداد دام، تبدیل مراتع به اراضی زراعی تحت کشت، چرای مفرط، عدم تعادل دام و مرتع و بوته‌کشی در اثر نبودن سوخت نام برده و بیان داشته که فقط کاهش تعداد دام، باعث اصلاح مراتع ایران خواهد شد. طاهری [۱۰] مهمترین عوامل تخریب مراتع کشور را در ابتدای دهه و بعد از اصلاحات اراضی شخم مراتع، بوته‌کشی و چرای بی‌رویه دام، و کریمی [۱۷] علل تخریب مراتع را چرای بی‌رویه و تعداد زیاد دام و چرای بیشتر از ظرفیت مرتع معرفی کرده‌اند. مهرابی [۲۰] معتقد است فقدان نظام بهره‌برداری براساس موازین علمی و فنی، موجودیت پوشش گیاهی مراتع را به شدت تخریب و با نابودی روبه‌رو ساخته و در نهایت چنین شرایطی سبب بهم خوردن تعادل اکولوژیکی شده است. عبدالله‌پور [۱۲] مشاعی بودن بهره‌برداری از مراتع را علت اصلی چرای زودرس و چرای مفرط و در نتیجه تخریب مراتع معرفی کرده است. مهرابی [۲۱] عوامل مؤثر در فقیر شدن مراتع استان همدان را از نظر مدیران، کارشناسان و بهره‌برداران، تعداد زیاد دام، عدم آگاهی بهره‌برداران، عدم اعمال مدیریت مراتع، افزایش قیمت محصولات کشاورزی و دامی، عدم شناخت و کنترل عوامل محیطی گزارش کرده است. خورشیدی و انصاری [۷] مسائلی از قبیل عدم مالکیت مراتع و جنگل‌ها، بوته‌کشی برای سوخت، بهم خوردن نظام ایللایتی در کوچ، رقابت در چرای دام را اثرگذار در تخریب آن‌ها گزارش کرده‌اند.

پیتر و آزادی^۲ [۲۴] علت تخریب مراتع شمال کشور چین را آگاهی کم مرتعداران و دامداران، برداشت زیاد از مرتع، مسائل فنی، اقتصادی و مدیریتی و درک اجتماعی بیان نمودند. هاریس^۳ [۲۵] علت تخریب مراتع منطقه تبت را تعداد زیاد دام، تغییر آب و هوای جهان، افزایش جمعیت و خسارت جوندگان معرفی کرده‌اند، اما برخی ناظران غربی ادعا می‌کنند که شیوه‌های سنتی مدیریت و سیاست‌های دولت نیز عامل تخریب در این مناطق است. در ارتباط با عوامل مؤثر در تخریب منابع طبیعی تاکنون مطالعات و تحقیقات زیادی توسط محققان مختلف انجام شده، اما در این تحقیقات کمتر از مدیران و مسئولان بخش‌های مختلف منابع طبیعی کشور نظرخواهی شده است. در تحقیق حاضر سعی شده تا مباحث اجتماعی- اقتصادی مؤثر بر تخریب منابع طبیعی در حوزه‌های آبخیز سطح کشور از دیدگاه مدیران و کارشناسان منابع طبیعی کشور به‌منظور شناسایی دقیق‌تر عوامل، امتیازدهی به عوامل و تعیین سهم و اولویت هر یک از عوامل تخریب انجام گیرد.

مواد و روشها

- 1- Pabbot
- 2- peter & Azadi
- 3- Harris

با توجه به سطح کشور، تغییرات عوامل اکولوژیکی مانند ارتفاع (۲۷- متر تا ۵۶۱۰ متر از سطح دریا)، شیب و جهات جغرافیایی متنوع، تشکیلات زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی متفاوت، اقلیم و آب و هوای متفاوت واحدهای اکولوژیکی مختلفی را بوجود می‌آورد و ضرورت دارد در بررسی‌های مربوط به تخریب با دقت بیشتری عوامل تخریب در شرایط مختلف در نظر گرفته شود. ابتدا پرسشنامه نظرخواهی با مطالعات کتابخانه‌ای، جلسه با متخصصان، نظرخواهی از محققان و اساتید دانشگاه‌ها طراحی و به‌صورت کتبی نظرسنجی انجام شده است. نمونه‌گیری به‌صورت احتمال از نوع تصادفی بوده یعنی در سطح کشور از مدیران اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری (۲۱ مورد) و کارشناسان منابع طبیعی (۷۱ مورد) به‌صورت تصادفی پرسشنامه کتبی پر شده است. پرسشها برای هر دو گروه یکسان بوده است و دارای ۲۰ مورد از عوامل تخریب مراتع شامل: چرای زودرس، چرای سنگین، خروج دیر هنگام، تعداد زیاد دام، تبدیل کاربری مرتع، قاچاق چوب، تخریب پوشش گیاهی، تخریب خاک، افزایش تعداد بهره‌بردار، رقابت در چرا، بوته کشی، شاخه‌زنی، ذغال‌گیری، قطع درختان، آتش‌سوزی، طرح‌های عمرانی، معدن‌کاوی، طرح مرتعداری، طرح جنگل‌کاری و انجام مانورهای نظامی بوده است. چون اولویت‌های عوامل مؤثر بر تخریب مراتع تأثیر یکسانی ندارند، به اولویت‌ها امتیاز داده شده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. به همین دلیل به اولویت اول، دوم، سوم تا بیستم به ترتیب امتیاز ۲۰، ۱۹، ۱۸، ...، ۱ داده شده است، یعنی حداقل و حداکثر امتیازات به ترتیب ۱ و ۲۰ می‌باشد. به عنوان مثال اگر از بین عوامل تخریب ذکر شده، یک مدیر تعداد زیاد دام را به عنوان اولویت اول و اجرای طرح‌های مرتعداری را به عنوان اولویت بیستم انتخاب نماید، تعداد زیاد دام امتیاز ۲۰ و اجرای طرح‌های مرتعداری امتیاز ۱ را کسب می‌نماید. پس از جمع آوری و تکمیل پرسشنامه‌ها و ورود به رایانه، با نرم‌افزار SPSS ۱۶ تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت توصیفی انجام شده است. برای بررسی اعتبار پرسشنامه از روش آلفای کربناخ استفاده شد. روش آلفای کربناخ از روش‌های محاسبه قابلیت اعتماد است، این روش برای محاسبه هماهنگی درونی ابزار اندازه‌گیری از جمله پرسشنامه‌ها بکار می‌رود. در این گونه ابزار پاسخ هر سوال می‌تواند مقادیر عددی مختلفی اختیار کند. این روش قابل محاسبه با نرم‌افزار SPSS ۱۶ بوده و از عمومیت بیشتری نسبت به سایر روش‌ها برخوردار است. اگر مقدار به‌دست آمده بیشتر از ۰/۷۰ باشد، پایایی ابزار اندازه‌گیری قابل قبول تلقی می‌گردد [۱۴] و ۰/۸۰. مقدار ضریب آلفای کربناخ برای این پرسشنامه به ترتیب برای مدیران ۰/۸۰ و برای کارشناسان ۰/۸۵ بوده که نشان می‌دهد پرسشنامه تعیین شده از پایایی بالایی برخوردار است.

نتایج

- وضعیت سنی مدیران و کارشناسان
با توجه به نتایج، ۵۰ درصد مدیران بین ۴۰ تا ۵۰ سال و ۴۵/۹

جدول ۱- خلاصه مطالعات انجام شده در زمینه عوامل موثر بر تخریب حوزه‌های آبخیز

ردیف	عامل تخریب	محققین
۱	تعداد زیاد دام	پابو (۱۹۶۹)؛ هاریس (۲۰۱۰)؛ مهربانی (۱۳۷۹)؛ نصرالهی (۱۳۸۳)؛ قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ خسروشاهی و قوامی (۱۳۸۵)؛ شایسته (۱۳۸۶)؛ امیری ملکی و همکاران (۱۳۸۷)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)؛ کریمی (۱۳۹۰)؛ شهرکی و بارانی (۱۳۹۱)
۲	تخریب پوشش گیاهی	مهربانی (۱۳۶۸)؛ پیتر و آزادی (۲۰۱۰)
۳	چرای سنگین	پابو (۱۹۶۹)؛ طمقاهری (۱۳۵۰)؛ ابراهیم‌پور (۱۳۸۰)؛ کردوانی (۱۳۸۴)؛ قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ خسروشاهی و قوامی (۱۳۸۵)؛ ارزانی و همکاران (۱۳۸۶)؛ امیری ملکی و همکاران (۱۳۸۷)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)؛ کریمی (۱۳۹۰)؛ شهرکی و بارانی (۱۳۹۱)
۴	تبدیل کاربری مرتع	پابو (۱۹۶۹)؛ فروز (۲۰۰۵)؛ طاهری (۱۳۵۰)؛ ابراهیم‌پور (۱۳۸۰)؛ کردوانی (۱۳۸۴)؛ قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ ارزانی و همکاران (۱۳۸۶)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)؛ شهرکی و بارانی (۱۳۹۱)
۵	چرای زودرس	ابراهیم‌پور (۱۳۸۰)؛ ردوانی (۱۳۸۴)؛ قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ ارزانی و همکاران (۱۳۸۶)؛ امیری ملکی و همکاران (۱۳۸۷)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)؛ پادیاب و همکاران (۱۳۸۸)؛ شهرکی و بارانی (۱۳۹۱)
۶	تخریب خاک	-
۷	خروج دیر هنگام	قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ امیری ملکی و همکاران (۱۳۸۷)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)؛ شهرکی و بارانی (۱۳۹۱)
۸	افزایش تعداد بهره‌بردار	پابو (۱۹۶۹)؛ عبدالله‌پور (۱۳۷۶)؛ قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ خسروشاهی و قوامی (۱۳۸۵)؛ امیری ملکی و همکاران (۱۳۸۷)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)
۹	رقابت در چرا	خورشیدی و انصاری (۱۳۸۲)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)
۱۰	طرح‌های عمرانی	انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)
۱۱	قطع درختان	انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)
۱۲	معدن کاوی	قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)؛ شهرکی و بارانی (۱۳۹۱)
۱۳	بوته کنی	خورشیدی و انصاری (۱۳۸۲)؛ قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)؛ شهرکی و بارانی (۱۳۹۱)
۱۴	قاچاق چوب	انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)
۱۵	شاخه زنی	انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)
۱۶	ذغال گیری	انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)
۱۷	آتش سوزی	قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)؛ شهرکی و بارانی (۱۳۹۱)
۱۸	انجام مانورهای نظامی	قیطوری و همکاران (۱۳۸۵)؛ انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)؛ شهرکی و بارانی (۱۳۹۱)
۱۹	طرح‌های مرتعداری	انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)
۲۰	طرح‌های جنگلداری	انصاری و اخلاقی‌شال (۱۳۸۸)

درصد کارشناسان کمتر از ۳۰ سال سن داشته‌اند (جدول ۲).

- وضعیت تحصیلات مدیران و کارشناسان

۶۶/۷ درصد مدیران و ۵۲/۲ درصد کارشناسان مشارکت‌کننده در این تحقیق دارای مدرک فوق لیسانس بوده‌اند (جدول ۳).

- وضعیت رشته تحصیلی مدیران و کارشناسان

بر اساس جدول ۴ نتایج تحقیق بیانگر این است که رشته تحصیلی ۴۷/۱ درصد مدیران و کارشناسان آبخیزداری بوده است.

- اولویت بندی عوامل تخریب توسط مدیران و کارشناسان منابع طبیعی

با استفاده از اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه‌ها، عوامل موثر در تخریب مراتع و اولویت آن‌ها در تخریب ارائه شد. جدول ۵ شامل دیدگاه مدیران و متخصصان بخش منابع طبیعی و اولویت‌بندی عوامل تخریب از دیدگاه آنها است. زیاد بودن امتیازات کسب شده هر عامل توسط کارشناسان به دلیل بیشتر بودن جامعه آماری (۷۱ کارشناس در مقابل ۲۱ مدیرکل) می‌باشد. با توجه به فراوانی داده‌ها در جداول فوق، مدیران معتقدند که زیادی دام با ۲۱ امتیاز، تخریب پوشش گیاهی با ۲۰۸، چرای سنگین با ۲۰۳، تبدیل کاربری مرتع با ۱۹۷ و چرای زودرس با ۱۷۶ امتیاز، مهمترین عوامل تخریب مراتع

جدول ۲- فراوانی و درصد فراوانی سن مدیران و کارشناسان

سن	مدیران		کارشناسان	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
کمتر از ۳۰ سال	۰	۰	۲۸	۳۹/۴۴
۳۰ تا ۴۰ سال	۳	۱۴/۲۸	۱۷	۲۳/۹۴
۴۰ تا ۵۰ سال	۸	۳۸/۱	۱۱	۱۵/۴۹
بیشتر از ۵۰ سال	۵	۲۳/۸۱	۵	۷/۰۴
بدون جواب	۵	۲۳/۸۱	۱۰	۱۴/۰۸
جمع	۲۱	۱۰۰	۷۱	۱۰۰

جدول ۳- فراوانی و درصد فراوانی تحصیلات مدیران و کارشناسان

تحصیلات	مدیران		کارشناسان	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
فوق دیپلم	۰	۰	۱/۴۱	
لیسانس	۵	۲۳/۸۱	۲۵ ^۱	۳۵/۲۱
فوق لیسانس	۱۲	۵۷/۱۴	۳۶	۵۰/۷۰
دکتر	۱	۴/۷۶	۷	۹/۸۶
بدون جواب	۳	۱۴/۲۸	۲	۲/۸۲
جمع	۲۱	۱۰۰	۷۱	۱۰۰

حوزه‌های آبخیز کشور بوده، ولی کارشناسان تبدیل کاربری مرتع را با ۹۶۳ امتیاز، چرای سنگین با ۸۸۸، تخریب پوشش گیاهی با ۸۱۹، زیادی دام با ۷۸۷ و چرای زودرس با ۷۶۰ امتیاز را از مهمترین عوامل تخریب بیان کرده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

مدیران منابع طبیعی کشور معتقدند که زیادی دام عامل اصلی تخریب مراتع می‌باشد که مطابق نظرات پابو^۱ [۲۳]، کریمی [۱۷]، مهربانی [۲۱]، نصرالهی [۲۲]، شایسته [۸]، انصاری [۴]، هاریس^۲ [۲۵] بوده که اصلی‌ترین عامل تخریب مراتع را زیادی تعداد دام در مراتع گزارش کرده‌اند. کارشناسان و متخصصان منابع طبیعی معتقدند مهمترین عوامل تخریب مراتع به ترتیب تبدیل کاربری مرتع، چرای سنگین و تخریب پوشش گیاهی می‌باشد که این نتایج

1- Pabbot
2- Harris

جدول ۴- فراوانی و درصد فراوانی رشته تحصیلی مدیران و کارشناسان

رشته تحصیلی	مدیران		کارشناسان	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
مرتعداری	۱	۴/۷۶	۱۶	۲۲/۵۳
آبخیزداری	۸	۳۸/۰۹	۳۲	۴۶/۴۸
کشاورزی	۲	۹/۵۲	۲	۲/۸۲
مرتع و آبخیزداری	۶	۲۸/۵۷	۲	۲/۸۲
سایر	۱	۴/۷۶	۱۷	۲۳/۹۴
بدون جواب	۴	۱۹/۰۵	۱	۱/۴۱
جمع	۲۱	۱۰۰	۷۱	۱۰۰

جدول ۵- مقایسه دیدگاه مدیران و کارشناسان در مورد عوامل تخریب حوزه‌های آبخیز کشور

عامل تخریب	دیدگاه مدیران		دیدگاه کارشناسان	
	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه
تعداد زیاد دام	۲۱۰	۱	۷۸۷	۴
تخریب پوشش گیاهی	۲۰۸	۲	۸۱۹	۳
چرای سنگین	۲۰۳	۳	۸۸۸	۲
تبدیل کاربری مرتع	۱۹۷	۴	۹۶۳	۱
چرای زودرس	۱۷۶	۵	۷۶۰	۵
تخریب خاک	۱۵۶	۶	۶۵۶	۶
خروج دیر هنگام	۱۳۸	۷	۵۲۹	۹
افزایش تعداد بهره‌بردار	۱۳۲	۸	۵۵۸	۷
رقابت در چرا	۸۸	۹	۳۷۸	۱۱
طرح‌های عمرانی	۸۶	۱۰	۳۲۱	۱۲
قطع درختان	۸۰	۱۱	۵۵۳	۸
معدن کاوی	۷۸	۱۲	۲۷۰	۱۴
بوته کنی	۷۱	۱۳	۴۵۰	۱۰
قاچاق چوب	۴۲	۱۴	۲۶۳	۱۶
شاخه زنی	۴۰	۱۵	۲۶۹	۱۵
ذغال گیری	۳۲	۱۶	۲۱۲	۱۷
آتش سوزی	۲۱	۱۷	۲۹۳	۱۳
انجام مانورهای نظامی	۱۶	۱۸	۱۴۶	۱۸
طرح‌های مرتعداری	۱۳	۱۹	۱۲۸	۱۹
طرح‌های جنگلداری	۱۲	۲۰	۱۲۶	۲۰

مطابق با نظرات طاهری [۱۰] بوده که تبدیل کاربری مرتع و چرای سنگین را جزو مهمترین عوامل تخریب مراتع کشور معرفی کرده‌اند. فرور [۲۶] نیز چالش‌های ایجاد شده در منابع طبیعی کشور را قانون اصلاحات اراضی می‌داند که منجر به ملی شدن منابع طبیعی ایران شده و بر اساس این قانون تمام مراتع که تحت مدیریت رژیم‌های مشاعی مناسب قرار داشتند، تبدیل به اراضی دولتی شدند و تمامی حقوق عرفی و قوانین محلی نادیده گرفته شده که تأثیر تضعیف کننده زیادی بر منابع طبیعی و جوامع محلی گذاشته است. قیطوری و همکاران [۱۵] نیز عامل اصلی تخریب مراتع استان کرمانشاه را تبدیل کاربری، افزایش تعداد دام و چرای زودرس گزارش کرده‌اند. نتیجه‌گیری کلی دیدگاه‌های مدیران و کارشناسان اینگونه است که مدیران مدیریت نادرست چرا و کارشناسان تبدیل کاربری مرتع را عامل اصلی تخریب مراتع کشور بیان کرده‌اند. همچنین هر دو گروه در بحث مدیریت نادرست چرا؛ تعداد نامناسب دام را نسبت به زمان نامناسب بهره‌برداری دام، عامل مهمتری در تخریب مراتع بیان کرده‌اند. نتایج بدست آمده از این تحقیق و عوامل تأثیرگذار در تخریب مراتع حوزه‌های آبخیز، مشابه با نتایج سایر مطالعات تشریح شده در این زمینه که عوامل متعددی در تخریب مراتع را گزارش کرده بودند تأکید داشته، ولی اولویت عوامل تأثیرگذار کمابیش با آن‌ها متفاوت بوده و بعضی از عوامل ظاهراً از منطقه‌ای به منطقه دیگر تغییر پیدا کرده و متفاوت می‌باشد. همانگونه که ذکر شد، عوامل متعددی در تخریب مراتع کشور دخالت دارند ولی عوامل اصلی تخریب تعداد زیاد دام، تبدیل کاربری مرتع و چرای زودرس می‌باشد که ریشه در مسائل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بهره‌برداری از سطح مراتع کشور دارد. این مسائل به واسطه عواملی مانند رشد جمعیت و در دسترس نبودن زمین زراعی مناسب جهت تأمین معیشت، کوچک شدن خانوارها، تغییر الگوی زندگی و تأمین درآمد، منجر به تخریب عرصه‌های مختلف منابع طبیعی شده است. به عنوان مثال قیطوری و همکاران [۱۵] در نتایج تحقیق خود در استان کرمانشاه بیان کرده‌اند که عشایر و روستائیان به افزایش تعداد دام و تأثیرات منفی آن بر مراتع واقفند، اما سعی می‌کنند از دلایل آن طفره برونند و یا اینکه دلایل را با مواردی چون بیکاری، افزایش جمعیت، تأمین درآمد خانوار، نداشتن شغل دیگر توجیه نمایند. بنابراین، چون عامل اصلی تخریب مراتع به خود بهره‌برداران بر می‌گردد، لذا جهت جلوگیری از تخریب مراتع حوزه‌های آبخیز، حفظ، اصلاح و احیاء آن کارهای آموزشی-ترویجی وسیعی در سطح مراتع کشور نیاز است، همچنین جهت کاهش مشکلات در سامان‌های عرفی توصیه می‌شود توانمندی‌ها و نقطه نظرات بهره‌برداران و حوزه‌نشینان بیشتر مورد توجه و تأکید مدیران و کارشناسان منابع طبیعی قرار گیرد. قبل از انجام هر نوع برنامه اصلاحی باید مسائل اقتصادی و اجتماعی مردم ساکن در آن عرصه را شناخت و بر اساس این مسائل و مشارکت و همکاری خود بهره‌برداران برای هر منطقه برنامه‌ریزی

کرد و در اینجا است که لزوم بررسی و شناخت درست و صحیح مسائل اقتصادی و اجتماعی بسیار ضروری به نظر می‌رسد. طبق نتایج این تحقیق چون متولیان بخش‌های مختلف منابع طبیعی کشور به دلیل داشتن شناخت کافی دیدگاه‌های تقریباً مشابهی در بحث تخریب مراتع حوزه‌های آبخیز دارند، قطعاً با تعامل و همفکری می‌توانند مشکلات را ریشه‌یابی کرده و در جهت رفع مشکلات بهره‌برداران گام‌های اساسی بردارند. با توجه به دیدگاه مدیران و کارشناسان منابع طبیعی در این تحقیق پیشنهادهای زیر جهت جلوگیری و یا کاهش تخریب حوزه‌های آبخیز پیشنهاد می‌شود:

۱- به منظور حفظ پوشش گیاهی، تجدید حیات گیاهان مرتعی، بهره‌برداری اصولی و بهینه و جلوگیری از تخریب مراتع؛ کنترل تعداد دام در سطح مراتع انجام پذیرد و در صدور پروانه‌ی چرا دقت و حساسیت زیادی انجام پذیرد؛ همچنین دامداران خرده‌پا که تمایلی به دامداری ندارند یا فوت کرده‌اند، از لیست ممیزی سامان‌های عرفی حذف شوند.

۲- به منظور کاهش فشار بر پوشش گیاهی مراتع، همچنین جهت تأمین نیازها و امور مرتعداری بهره‌برداران مراتع، تأمین علوفه از سایر بخش‌های غیر از مراتع (علوفه دستی) بیشتر از آنچه که تاکنون وجود داشته است، صورت گیرد.

۳- با توجه به اینکه در این تحقیق چرای زودرس و خروج دیر هنگام از عوامل مهم تخریب مراتع حوزه‌های آبخیز کشور معرفی شده است، توصیه می‌شود زمان ورود و خروج دام‌ها به مراتع توسط ناظران ادارات منابع طبیعی کشور طبق تقویم چرایی با قاطعیت کنترل شود.

۴- معرفی فرصت‌های شغلی جدید در زمینه تولیدات دامی، باغداری و اکوتوریسم و ... می‌تواند در توانمند ساختن بهره‌برداران و کاهش فشار به مراتع کشور موثر باشد.

۵- کلاس‌های آموزشی و ترویجی مناسب در رابطه با سیستم‌های چرایی و مدیریت دام در مرتع با توجه به عدم استفاده از این سیستم‌ها در مدیریت مراتع تدارک دیده شود و بهره‌برداران را تشویق به حضور در این گونه کلاس‌ها نمود.

۶- جهت جلوگیری از تخریب مراتع و رقابت بهره‌برداری در بهره‌برداران توصیه می‌شود با متخلفین که حقوق دیگران را در سامان‌های عرفی مشترک رعایت نمی‌کنند و یا به حدود سامان‌های دیگران تجاوز می‌کنند بیشتر از آنچه که تا کنون برخورد شده، برخورد صریح و قاطع صورت گیرد. همچنین شرایط اصلاح برخی قوانین که از اقتدار کافی برای حفاظت و جلوگیری از تعرض و تصرف به منابع طبیعی برخوردار نیستند، فراهم شود.

۷- به عنوان یک گزینه مدیریتی توصیه می‌شود در قالب طرح‌های مرتعداری، مراتع به بهره‌برداران واگذار شود. این امر از طریق ایجاد انگیزه به بهره‌برداران و تا حدودی جلب مشارکت آنها در حفظ و بهره‌برداری معقول‌تر و اصولی‌تر از مراتع اثر بخش می‌باشد. البته نظارت مستمر بر فرآیند اجرای طرح‌های واگذار

شده از سوی ناظران مجرب تا زمان توانمند ساختن بهره‌برداران از طریق اعطای تسهیلات کم‌بهره به منظور رسیدن به سطح مطلوبی از آگاهی‌های فنی و اقتصادی ضروری بوده و باید ادامه یابد.

منابع

- ۱- ابراهیم‌پور، م. ۱۳۸۰. عوامل انسانی موثر بر تخریب جنگل‌ها و مراتع با تاکید بر منطقه زاگرس، مجله جهاد؛ جلد ۱۹ (۲۳۲)، ص ۳۰-۳۵.
- ۲- اسکندری، ن.، علیزاده، ع. و مهدوی، ف. ۱۳۸۷. سیاست‌های مرتعداری در ایران (دفتر فنی مرتع). انتشارات پونه، ص ۱۸۸.
- ۳- امیری‌ملکی، ع.، کمالی، م.، محمدبیگی، ج. ۱۳۸۷. تاثیر اجرای طرح‌های مرتعداری بر تولید، گرایش و وضعیت مراتع. فصلنامه جنگل و مرتع، شماره ۷۹-۸۰، ص ۶۹-۷۳.
- ۴- انصاری، ن.، اخلاقی شال، ج. ۱۳۸۸. بررسی تطبیقی نگرش بهره‌برداران و کارشناسان پیرامون عوامل موثر در تخریب منابع طبیعی کشور. مجله مرتع، سال سوم، شماره ۳، ص ۵۱۹-۵۳۲.
- ۵- پادیاب، م.، کاظمی، ا.، شفیع، ا.، شجاعی خوزانی، ف. ۱۳۸۸. بیلهر، گیاه ارزشمند و در حال تخریب مراتع زاگرس. فصلنامه جنگل و مرتع، شماره ۸۲-۸۳، ص ۵۳-۵۹.
- ۶- خسروشاهی، م.، قوامی، ش. ۱۳۸۵. هشدار (منابع طبیعی بستر حیات است، در حفظ آن بکوشیم). انتشارات پونه، ص ۱۵۶.
- ۷- خورشیدی، م.، انصاری، ن. ۱۳۸۲. شناخت آگاهی عشایر و روستائیان نسبت به تخریب منابع طبیعی و عوامل آن در دهستان بازفت استان چهارمحال و بختیاری، فصلنامه پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۱: ۹۵-۱۰۹.
- ۸- شایسته، ام. ح. ۱۳۸۶. بررسی عوامل اقتصادی - اجتماعی موثر بر تخریب مراتع منطقه پشتکوه شهرستان گلپایگان (روستای غرقن)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- ۹- شیدائی، گ. ۱۳۴۸. توسعه و اصلاح مراتع ایران از طریق مطالعات بوتانیکی و اکولوژیکی، ترجمه‌ی گزارش نهایی هانری پابو، انتشارات وزارت منابع طبیعی، تهران، ص ۲۱۹.
- ۱۰- طاهری، ت. ۱۳۵۰. یادآوری مساله مرتع و علوفه در ایران. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و دفتر فنی مرتع.
- ۱۱- عبدالله‌پور، م. ۱۳۷۶. چرا و چگونه باید زمینه‌های مناسب سرمایه‌گذاری توسط بخش خصوصی را در مرتع فراهم نمود، مجموعه مقالات اولین سمینار مرتع و مرتعداری در ایران، سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور- دانشگاه صنعتی اصفهان، ص ۱۰۰-۱۱۴.
- ۱۲- عبدالله‌پور، م. ۱۳۸۰. تعادل دام و مرتع، مجموعه مقالات دومین همایش ملی مرتع و مرتعداری ایران، صفحه ۳۲.
- ۱۳- فتاحی، م. ۱۳۷۳. بررسی جنگل‌های بلوط زاگرس و مهمترین عوامل تخریب آن، انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع، تهران، ص ۶۳.

- ۱۴- قاسمی، و. ۱۳۸۴. ضریب آلفای کرونباخ و ویژگی‌های آن با تأکید بر کاربرد در پژوهش‌های اجتماعی. مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، جلد نوزدهم، شماره ۲، ص ۱۵۵-۱۷۴.
- ۱۵- قیطوری، م. انصاری، ن.، سندگل، ع.، حشمتی، م. ۱۳۸۵. عوامل مؤثر در تخریب مراتع استان کرمانشاه، فصلنامه علمی- پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، جلد ۱۳ (۴): ص ۳۱۴-۳۲۳.
- ۱۶- کردوانی، پ. ۱۳۸۹. مراتع (مسائل و راه‌حل‌های آن در ایران). انتشارات دانشگاه تهران. تهران، ص ۵۰۴.
- ۱۷- کریمی، ه. ۱۳۹۰. مرتع‌داری. انتشارات دانشگاه تهران. تهران، ص ۴۶۰.
- ۱۸- کلانتری، خ. ۱۳۸۵. پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی- اقتصادی با استفاده از نرم‌افزار SPSS، انتشارات نشر شریف، ص ۳۸۸.
- ۱۹- مخدوم، م. ۱۳۹۲. شالوده آمایش سرزمین. انتشارات دانشگاه تهران؛ تهران، ص ۳۰۰.
- ۲۰- مهرابی، ع. ا. ۱۳۶۸. طرح تدوین نظام بهره‌برداری از مراتع، ویژه‌نامه مرکز تحقیقات کشاورزی و دام، ص ۱۳۷.
- ۲۱- مهرابی، ع. ح. ۱۳۷۹. بررسی علل و عوامل تخریب مراتع استان همدان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مرکز آموزش مدیریت دولتی استان همدان.
- ۲۲- نصرالهی، ا. ۱۳۸۳. گزارش نهایی طرح تحقیقات (موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع)- عوامل موثر بر تخریب منابع طبیعی کشور و سهم آن در تخریب استان مرکزی.
- 23- Pabbot, H. 1969. Iran rangelands rehabilitation and improve by botanical and ecological studies. Translated by sheidaei, G. Natural resource Ministry publishing, Tehran, 219 p.
- 24- peter, H., and H. Azadi, 2010. Rangeland degradation in North China: Perceptions of pastoralists. Environmental Research, 110: 302-307.
- 25- Harris, R.B. 2010. Rangeland degradation on the Qinghai-Tibetan plateau: A review of the evidence of its magnitude and causes, Journal of Arid Environments, 74: 1-12.
- 26- Farvar, M.T. 2005. The Qashqai: Nomadic Pastoral Livelihoods. Against all Odds. Sharing, Learning by Doing in Co- Management, IUCN.

*Abstract***Investigation effective factors on degradation of watersheds from the standpoint of natural resources managers and experts in Iran**H. Kavianpour¹, H. Barani and A. Ghorbani

Received: 2015/02/08 Accepted: 2015/11/15

Several factors leads to negative changes in the quality and quantity of natural resources which leads to the severe decline and destruction of vegetation cover, soil, and ultimately reduce income of beneficiaries, destructive flooding, nomads and villagers migration to the cities and poverty of beneficiaries. The aim of this research was investigation effective socio- economic factors on degradation of watersheds in Iran based on questionnaire and the standpoint of natural resources managers and experts. Sampling was randomly from the managers of natural resources and Watershed Management Department (21 cases), and natural resource expert and professionals (71 cases). Validity of questionnaire was obtained using Cronbach's Alpha coefficient from the standpoint of managers and experts, 0.80 and 0.85, respectively. This research was conducted based on questionnaire and data analysis was performed using SPSS version 16. Managers believed that extra livestock with 210 score, degradation of vegetation cover with 208, overgrazing with 203, landuse conversion of rangelands with 197 and early grazing with 176 score were the most important factors on degradation of watersheds in Iran, But experts believed that landuse conversion of rangelands with 963 score, overgrazing with 888, degradation of vegetation cover with 819, extra livestock with 787 and early grazing with 760 score were the most important factors on degradation of rangelands. The overall conclusion from the viewpoint of managers and experts is improper management of grazing and plowing and landuse conversion were the main facor of rangelands degradation, respectively. Also both groups believed that in the discussion of improper management of grazing, extra livestock is more important factor in degradation of rangelands than inappropriate time of utilization.

Keywords: *Natural resources, socio- economic issues, degradation of rangelands.*

1. Corresponding author: Kavianpoor.a@gmail.com